

Porphyrios ve Ebherî Bağlamında Tür Tümelî

Species Universal in the Context of Porphyrios and Ebherî

Arş. Gör. Ömer YILDIZ¹

¹Ondokuz Mayıs Üniversitesi/ İlahiyat Fakültesi/ Mantık Anabilim Dalı
• yldz.omer94@gmail.com • ORCID > 0000-0002-0279-3134

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 25 Ağustos / August 2021

Kabul Tarihi / Accepted: 17 Eylül / September 2021

Yıl / Year: 2021 | **Sayı – Issue:** 51 | **Sayfa / Pages:** 227-248

Atıf/Cite as: Yıldız, Ö. "Porphyrios ve Ebherî Bağlamında Tür Tümelî - Species Universal in the Context of Porphyrios and Ebherî". Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi- Ondokuz Mayıs University Review of the Faculty of Divinity 51, Aralık 2021: 227-248. <https://doi.org/10.17120/omuifd.986931>

İntihal/Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. <http://dergipark.gov.tr/omuifd>

Copyright © Published by Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi – Ondokuz Mayıs University, Faculty of Divinity, Samsun, Turkey. All rights reserved.

PORPHYRIOS VE EBHERÎ BAĞLAMINDA TÜR TÜMELİ

ÖZ:

Beş tümel olarak bilinen cins, tür, ayırım, hassa ve ilinti kavramlarından ikincisi olan tür kavramı; kavramlar mantığında, tanım teorisinde ve tümeller tartışmasında sıklıkla kullanılan zâtî (özel) bir kavramdır. Dolayısıyla bu konuların anlaşılabilmesi için tür kavramı önemli bir rol oynamaktadır. Aristoteles (ö.384-322) eserlerinde beş tümeli ayrı bir başlık altında incelememediğinden Porphyrios (ö.420), *Kategoriler* adlı kitabın daha iyi anlaşılması için *Isagoge* adlı eseri kaleme almış ve bu eser de *Organon* adlı külliyata giriş olarak eklenmiştir. Porphyrios, bu eserde beş tümeli detaylı bir şekilde işleyerek bu kavramların daha iyi anlaşılmasına zemin hazırlamıştır. İslam âleminde ise medreselerde okutulan temel kaynaklardan biri Ebherî'nin (ö.663) *İsâgûcî* adlı risâlesidir. Ebherî, bu eserde mantık konularını kısa bir şekilde özetlemiş ve kendi dönemdeki mantık anlayışını eserinde mezcetmiştir. Biz de bu çalışmamızda Porphyrios ve Ebherî'nin tür tümeline yüklemiş oldukları anlamları irdelemeye çalıştık. Bu nedenle bu çalışmada beş tümeli detaylı bir şekilde işleyen Porphyrios ile yüzyıllardır medreselerde okutulan Ebherî'nin tür tümeli görüşlerini ele aldık ve bu tümele yüklemiş oldukları anlamların benzerliklerini ve farklılıklarını ortaya koymaya çalıştık. Bunu yaparken de daha çok müelliflerin mantık eserlerine bağlı kalarak tür tümelinin mantıksal anlamı üzerinde durduk.

Anahtar Kelimeler: Porphyrios, Ebherî, Beş tümel, Tür

SPECIES UNIVERSAL IN THE CONTEXT OF PORPHYRIOS AND EBHERI

ABSTRACT:

The concept of species, which is the second of the five universals known as genus, species, distinction, precision, and correlation, is an essential concept frequently used in concepts logic, definition theory, and the discussion of universals. Therefore, the idea of genre plays a vital role in understanding these issues. Since Aristotle (d.384-322) did not examine the five universals in his works under a separate title, Porphyrios (d.420) wrote the piece named *Isagoge* for a better understanding of the book named *Categories*, and this work was added as an introduction to the corpus called *Organon*. Porphyrios has laid the groundwork for a better understanding these concepts by elaborating five universals in this work. In the Islamic world, one of the primary sources taught in madrasahs is the book of Ebherî (d.663) called *İsâgûcî*. Ebherî briefly summarized the logic issues in this work, and he encapsulated the logical understanding of his period in his career. In this study,

we tried to examine the meanings that Porphyrios and Ebherî attributed to the universal genre. For this reason, in this study, we have dealt with the generic views of Porphyrios, who has been taught in madrasahs for centuries, with Porphyrios, who has been studying five universals in detail, and we tried to reveal the similarities and differences of the meanings they attribute to these universals. While doing this, we focused more on the logical importance of the genre universal by adhering to the logical works of the authors.

Keywords: Porphyrios, Ebherî, Five Universals, Species

GİRİŞ

Kavramlar mantığı beş tümel üzerine inşa edilmiştir. Kavramlar olmadan insan kendini ifade edemez, önerme kuramaz ve mantığın diğer düşünüş biçimlerine geçiş yapamaz. Kavramlar sözlü veya sözsüz yollarla ifade edilebilirler. Sözlü veya sözsüz delâletler de kendi içerisinde kısımlara ayrılırlar. Mantık açısından önemli olan ise sözlü vaz'î delâlettir.^[1] Çünkü bu kavramın ifade ettiği sözler anlamlı olup objeleri ifade eder. Örneğin “konuşan hayvan” kavramı insan kavramına tekabül edip bu kavram da tür tümeline karşılık gelmektedir.

Tümel kavramı zatî ve arazî olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Cins, tür ve ayırım zatî; hassa ve ilinti ise arazîdir. Cins, tür ve ayırım aynı zamanda özsel(zatî) tümeler de denir.^[2] Bu ayırım sayesinde kavramların özü ve niteliklerini daha iyi kavrarız. Örneğin “insan akıllı hayvandır” dediğimiz de cins, tür ve ayırımı kullanarak bu tanıma ulaşırız. Zira tek bir basit kavramdan tanım teorisine ulaşamayız. İşte beş tümel diye adlandırılan kavramlar bunlardan ibarettir.

Bu kavramlardan cins, tür ve ayırım tümeleri kurucu unsurlar iken hassa ve ilinti ise yapıcı unsurlardır. Mesela “insan düşünen hayvandır” önermesinde “insan” tür, “düşünen” ayırım, “hayvan” ise cins tümelini oluşturmaktadır. O halde diyebiliriz ki ayırım ve cins, tür tümelini oluşturmaktadır. Beş tümeli özellikle de cins ve tür kavramlarını bilmenin faydalarından biri cins için geçerli olan bir kavramın tür için de geçerli olması, cins için geçerli olmayan bir kavramın tür için de geçerli olmamasıdır.^[3] Mesela hayvan için geçerli olan kavram onun altında yer alan türleri için geçerlidir, hayvan için geçersiz olan kavramlar tür için de geçersizdir. Çünkü tür kavramı cinslere katılır.

[1] Aytekin Özel, *Tasavvurlar Mantığı ve Kavramlar Mantığı Geleneksel Mantığa Giriş -I-* (Bursa: Bursa Akademi, 2019), 80.; İbrahim Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş* (Ankara: Elis Yayınları, 2013), 60.

[2] Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, 71.

[3] Cafer Sadık Yaran, *İnformel Mantık*, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2018), 44.

Kavramlar, bağlantılı ve bağlantısız olarak ikiye ayrılır. Özellikle bağlantısız kavramları beş tümel şeklinde değerlendirebiliriz. Mesela; “insan”, “iyi”, “kötü”, “at”, “hayvan”, “cevher” vb. kavramlar bağlantısız kavramlardır. Bağlantılı kavramlar ise “insan sağlıklıdır”, “at kişneyendir” gibi önerme türünden yargılardır.^[4] Bağlantılı ve bağlantısız kavramları müfret ve mürekkep kavramlar olarak da ele alabiliriz. Müfret; “insan”, “hayvan”, “cisim”, “canlı” vb. parçaları tek başına anlam ifade etmeyen kavramlardır. Mürekkep kavram ise “konuşan hayvan”, “kişneyen at” vb. gibi parçaları tek başına anlam ifade eden kavramlardır.^[5] Nitekim müfret kavram cins, tür, fert vb. olabilirken mürekkep kavramların toplamı da bize tür, fert vb. gibi kavramları verebilir. Mesela; “Necmettin’in oğlu” dediğimizde “Ömer” kavramı fert, “konuşan hayvan” dediğimizde “insan” kavramı tür şeklinde ifade edilmektedir.

Tür tümeli cins tümeli ile bağlantılı bir kavramdır. Bir yerde tür kavramı varsa cins tümeli olmak zorundadır. Ama bir yerde cins kavramı varsa tür tümeli olmak zorunda değildir. Mesela “cevher”, “cisim”, “canlı”, “hayvan” ve “insan” kavramlarına baktığımızda bu kavramlar arasında “cevher” en genel cins olup insan en özel tür olmaktadır. Bu iki kavramın arasında yer alan diğer kavramlar ise altındaki ve üstündeki kavramlara göre cins ya da tür olup orta tümeller şeklinde isimlendirilirler. Diğer yandan bu kavramlar arasında içlem ve kaplam ilişkisi olup cins kavramının içlem, tür kavramının ise kaplam ile ilgili olduğunu ifade edebiliriz. Üstte yer alan kavramlar cins tümelini altta yer alan kavramlar ise tür tümelini oluşturmaktadır. “Cevher” kavramının altında yer alan tüm kavramlar onun kaplamını, “insan” teriminin üstünde yer alan kavramlar ise onun içlemine oluşturmaktadır.

A. TÜR KAVRAMI

1. Etimolojik Kökeni ve Sözlük Anlamı

Konumuz olan kavramın Arapça karşılığı “nev”, Türkçe karşılığı “tür”, İngilizce karşılığı ise “species”tir. Tür kelimesi, Arapça ناع-ينوع-نوع fiilinden mastar olarak türetilmiş olup çoğulu انواع şeklinde gelmektedir. Cins kavramından daha özel bir anlam ifade edip her şeyin bir çeşidini, sınıfını ve gurubunu ifade etmekle beraber temayül etme, dalgalanma, çeşitlilik gösterme, tercih edilme, talep etme ve kartalın inişe geçmesi anlamlarına da gelmektedir.^[6] Tür sözcüğünün İngilizce karşılığı “species” olup hepsi aynı olan ve birlikte beslenebilen bitki veya hayvanlar topluluğunu ifade etmektedir.^[7]

[4] Aristoteles, *Kategoriyalar*, çev. Hamdi Rağıp Atademir (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1989), 4.

[5] Ebherî, *İsâğûcî*, çev. Ferruh Özpilavcı (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017), 34.

[6] İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, 3, ed. Yusuf Hayyat, Nedim Mar'aşlı, (Beyrut: Daru'l-Lisani'l-Arab, 1970), 744, Muhammed b. Ya'kub Firûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-Muhîr*, (Beyrut: Müessesetir'risale, 2005), “tür”, 769.

[7] Janet Phillips (ed.), *Oxford Wordpower Dictionary*, (China: Oxford University Press, 2012), “species”, 729.

Tür kelimesinin Türkçedeki sözlük anlamlarına gelince; çeşit, cins, ortak özellikleri olan bireylerin tamamı, cinslerin ayrıldığı bölüm, kendi içinde bir birim olan ve üzerinde cins kavramının bulunduğu mantıksal kavram olarak tanımlanmaktadır.^[8] Sözlük anlamların, birbirinden farklı olduğunu göz ardı etmememiz gerekmektedir. Özellikle Türkçe sözlük anlamında geçen cins bu iki kavramın birbirinin yerine kullanıldığını göstermektedir. Fakat bizim için önemli olan üzerinde cins kavramının bulunduğu mantıksal anlamdır. Mesela; çiçek-papatya ilişkisine baktığımızda çiçek kavramı cins olup içine birden fazla tür almaktadır. Papatya kavramı ise tür olup onun içine giren tek tek papatyalar adet bakımından farklı olup tür kavramını oluşturmaktadır.

Tür kavramı için yukarıda vermiş olduğumuz Arapça, İngilizce, Türkçe sözlük anlamlarını karşılaştırdığımız zaman sözlük anlamları arasında bazı farklılıklar olmasına rağmen tür kavramının cins tümelinden daha özel olduğu ve her şeyin bir çeşidini ifade ettiği sonucuna ulaşabiliriz.

2. İstlâhî Anlamı

Porphyrios, *Isagoge* adlı eserinde türü şu şekilde açıklamaktadır: “Tür kavramı, cins tümelinin altında sıralanmış olan ve cinsin özsel olarak kendisine yüklenmiş olduğu şeydir.”^[9] Bu tanıma demir ve bakırın maden kavramının altında değerlendirilmesini örnek olarak gösterebiliriz. Buna göre demir ile bakır kavramları türleri ifade etmekle maden cinsinin altında yer almaktadır.

Fârâbî (ö.339), *et-Tavtıa* adlı risâlesinde tür kavramını; “iki şeyin cevherleri bakımından benzeştiği iki basit yüklem daha özel olanı türdür.” şeklinde tanımlamaktadır.^[10] Örneğin “at hayvandır” dediğimizde bu iki kavramdan daha özel olan “at”, tür kavramını karşılamaktadır. Müellif, *İsâgûcî* adlı kitabında da tür ile ilgili aynı tanımları vermiştir.^[11] Son olarak da *Elfâzü'l-müsta'mele fi'l-mantık* adlı eserinde tür ile ilgili şu ifadeleri kullanmıştır: “Birtakım bireyler varsa ve müfred lafızların delâlet ettiği bir grup tümel de bunlara yüklem olmada ortak olursa ve bunların tamamı da, bunlar hakkında ‘O nedir?’ ile sorulan sorunun cevabında alınmaya uygun ise bu tümelerin en özeli tür olarak isimlendirilmektedir.”^[12] Bunun örneği olarak kendilerine yüklem olmada “lale”, “bitki” ve “canlı”nın ortak olduğu tek tek laleleri ele alalım. Bunların her birine ‘o nedir?’ diye sorulduğunda cevap olarak verilen “lale”, tür kavramını geriye kalan “bitki” ve “canlı” kavramları ise cins tümelini ifade etmektedir. Fârâbî'nin tür kavramına yüklemiş olduğu anlamları incelediğimiz-

[8] Şükrü Halûk Akalın, *Türkçe Sözlük*, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011), “tür”, 2400.

[9] Porphyrios, *Isagoge*, çev. Betül Çotuksöken, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1986), 35.

[10] Fârâbî, *et-Tavtıa*, çev. Yaşar Aydınli, (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2018), 26; Fârâbî, *et-Tavtıa*, çev. Mübahat Türker-Küyel, (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1990), 29-30.

[11] Fârâbî, *İsâgûcî*, çev. Yaşar Aydınli, (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2018), 64.

[12] Fârâbî, *Kitâbü'l-Elfâzi'l-Müsta'mele fi'l-Mantık*, çev. Yaşar Aydınli, 1. (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2016), 39.

de tür kavramını da cins tümeli gibi yüklem açısından ele aldığını ve kitaplarında tür kavramı ile ilgili vermiş olduğu tariflerin birbiriyle uyumlu olduğu sonucuna ulaşabiliriz.

İbn Sînâ (ö.428), *Kitâbu’ş-Şifâ* ve *en-Necât* adlı eserlerinde tür kavramını şu şekilde ifade etmiştir: “*O nedir?*” sorusunun cevabında sayıca farklı olan çok şeye söylenen *zâtî tümeldir*.^[13] *el-İşârât ve’t-tenbihât* adlı kitabında ise tür kavramıyla ilgili şu ifadeleri kullanmıştır: “*O nedir?*” sorusunun cevabında altındaki şeylere söylenen her tümel yüklemine altına giren yalnızca sayı bakımından birbiriyle muhtelif olan hakikatlerin her birine tür denir.”^[14] Filozof, *el-Muhtasarü’l-evsat fi’l-mantık* adlı eserinde aynı tanımları vermiştir.^[15] İbn Sînâ, *el-Mu’cezûs-sağîr fi’l-mantık* adlı risâlesinde tür tümelini, “*o nedir?*”in cevabında verilen iki tümel yüklemine en özel olanı” şeklinde tanımlamaktadır.^[16] *Dânişnâme-i alâî* adlı eserinde türü “*cisim hayvandan daha genel, cevherden daha özeldir. Hayvan ise insandan daha genel, cisimden daha özeldir. O halde “o nedir?” sorusunun cevabında daha özel tümel olan her şey, daha genel türdür.*” şeklinde ifade etmektedir.^[17] Örneğin “canlı”nın türü “hayvan”, “hayvan”ın türü de “deve”dir. “Kasvâ” ve “Adbâ” için ise “deve” tür olup türlerin türü olarak isimlendirilir. Çünkü ondan başka tür kavramı diye isimlendirilecek bir kavram yoktur.

İbn Hazm (ö.456), *et-Takrîb* adlı eserinde tür kavramını şu şekilde ifade etmektedir: “*Tür ile yalnızca fertleri farklı, tanım veya resimde ortak olan gurubu isimlendirmeyi murat ediyoruz.*”^[18] “İnsanlar”, “kediler”, “inekler” vb. gibi kavramlar tür tümeline örnek olarak verilebilir. Tek tek “eşekleri” ele aldığımızda bunlar tek bir tarif üzerinde toplanabilirler. Mesela “eşek anıran bir hayvandır” örneğinde bunu görmekteyiz. O halde türlerin altına giren tek tek fertler tanım veya resimde, öz veya nitelikte bir arada tanımlanabilirler. Tanım açısından fertlerin ya da türlerin tanımlarının cins tümelinin tanımından daha sağlam olduğunu ifade edebiliriz. Çünkü bu kavramlar, üstlerinde yer alan tüm kavramları tanımlarında içerdiklerinden tanım açısından daha zengindirler. Kavramlar tanım açısından genelleştikçe yoksullaşırlarken özelleştikçe zenginleşirler.^[19]

[13] İbn Sînâ, *Kitâbu’ş-Şifâ*, ed. Muhittin Macit, çev. Ömer Türker, (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2013), 48. İbn Sînâ, *en-Necât*, çev. Kübra Şenel, (İstanbul: Kabalıcı Yayınları, 2013), 16.

[14] İbn Sînâ, *el-İşârât ve’t-Tenbihât*, ed. Muhittin Macit, çev. Muhittin Macit, Ali Durusoy, Ekrem Demirli, (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2013), 20.

[15] İbn Sînâ, *el-Muhtasarü’l-Evsat fi’l-Mantık*, çev. Seyyid Mahmud Yusuf Sanî, (Tahran: Müesse-i Pejûheşi, 1396),

[16] Ali Durusoy, “İbn Sînâ’nın ‘el-Mu’cezûs-Sağîr fi’l-Mantık’ Adlı Risâlesi”, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 13-15 (1995), 143-166.

[17] İbn Sînâ, *Dânişnâme-i Alâî*, ed. Gürbüz Deniz, çev. Murat Demirkol, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013), 30.

[18] İbn Hazm, *et-Takrîb li-Haddî’l-Mantık*, çev. İbrahim Çapak, Yusuf Arıkaner, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2018), 76.

[19] Ömer Yıldız, *Aristoteles ve Fârâbî Felsefesi Bağlamında Cins Tümeli*, (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2020), 33.

Gazzâlî (ö.505) ise *Mi'yâru'l-ilm* adlı eserinde türü şöyle tarif etmiştir: “*Cinsten daha özel olan ve 'o nedir?'in cevabı olarak söylenmesi mümkün olan şeylerdir.*”^[20] Yukarıda vermiş olduğumuz örnekler Gazzâlî'nin tür kavramı ile ilgili verdiği tanımlarla örtüşmektedir.

Ebherî^[21], *İsâgûcî* adlı eserinde türü şöyle tanımlamaktadır: “*O nedir?'in sorusunun cevabında hakikatleri bakımından birbirinden farklı olmaksızın adet bakımından birbirinden farklı olan çoklar üzerine söylenen küllîdir.*”^[22] Emrah ve Ramazan'a nispetle “insan” örneğinde görüldüğü gibi tür ‘o nedir?’ sorusunun cevabında hem ortaklık hem de hususiyet yönünden söylenendir. Kâtibî (ö.675) ise *Şemsiyye* adlı risâlesinde türü şöyle açıklamaktadır: “*O nedir?' sorusunun cevabında tek bir şey veya hakikatleri ortak olan birden çok şey üzerine söylenendir.*”^[23]

Seyyid Şerif Cürçânî (ö.816) bilgiyi çeşitli açılardan değerlendirmiştir. Mahiyet açısından bilgiyi tasavvur ve tasdik şeklinde iki kısma ayırıp detaylı bir şekilde incelemiştir.^[24] Cürçânî, *Ta'rifat* adlı eserinde tür kavramını şöyle tanımlamaktadır: “Tür, şahısları birbirinden farklı olan birçok şeylere delâlet eden isimdir.”^[25] Örneğin “Mehmet”, “Emrah”, “Ramazan”, “Ayşe” ve “Fatma” nedir diye sorduğumuzda cevap olarak insan yanıtını bulmuş oluruz. Bunların her birinin özellikleri birbirinden farklı olsa da hakikatleri bakımından insan kavramında birleşmektedir.

Görüldüğü üzere cins ve tür konuları birbirleriyle ilişkili olan iki kavramdır. Bu iki kavram arasındaki ilişkiye baktığımızda yukarıda vermiş olduğumuz örneklerde görüleceği üzere şayet bir yerde tür kavramı bulunuyorsa cins tümelî olmak zorundadır. Hâlbuki cins tümelî olduğu zaman tür kavramının olup olmaması bir zorunluluk teşkil etmemektedir. Mesela “insan” kavramı var ise bunun doğal sonucu olarak bu kavramın cinsi olan “hayvan” terimi de olmak zorundadır. Ama “hayvan” kavramı var ise onun türü olan “insan” kavramının olmasının bir zorun-

[20] Ebû Hâmîd el-Gazzâlî, *Mi'yâru'l-ilm*, çev. Hasan Hacak, Ali Durusoy, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013), 96.

[21] Hamdi Rağıp Atademir, Porphyrios ve Ebherî'nin risalelerinin isim benzerliği dışında herhangi bir benzerliğinin olmadığını ifade etmektedir. Nitekim bu iki eseri incelediğimizde Porphyrios'un sadece beş tümelî, Ebherî'nin ise mantığın neredeyse tüm konuları işlediğini ifade edebiliriz. Detaylı bilgi için bkz: Hamdi Rağıp Atdemir, Porphyrios ve Ebherî'nin İsağocî'leri, Ankara Üniversitesi Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi, C.6, 5, (1948), 465-468. İslam dünyasında İsağûcî denildiğinde ilk akla gelen isim Ebherî'dir. Nitekim onun bu eseri medreselerimizde yıllar boyu okutulmuş hala da okutulmaya devam etmektedir. Bunun en önemli sebeplerinden birisi bu risâlenin öğretici tarzda kaleme alınmasıdır. Detaylı bilgi için bkz:Kamil Kömürçü, Mantık Tarihinde İsağocî Geleneği, Bilimname Dergisi, 36, (2018/2), 52.

[22] Ebherî, *İsâgûcî*, çev. Ferruh Özpilavcı, 36; Ebherî, Mantık İsağocî Tercümesi, çev. Talha Alp, (İstanbul: Yasin Yayınevi, 2007), 12.

[23] Kâtibî, *Şemsiyye Risâlesi*, çev. Ferruh Özpilavcı, (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017), 70.

[24] Zübeyir Üçtaş, *Seyyid Şerif Cürçânî'de Bilgi Teorisi*, (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2020), 101.

[25] Ali İbn Muhammed es-Seyyid eş-Şerif Cürçânî, *Kitabü't-Ta'rifat*, (Beyrut: Daru'l-Marife, 2013), “tür”, 221.

luluğu yoktur. “İnsan” yerine “at”, “deve”, “inek” vb. kavramlar bu çatı altında yer alabilir ya da almayabilir. Yukarıda ele aldığımız müelliflerin de tür tümeliyle ilgili vermiş oldukları istilâhî tanımlardan hareketle tür kavramının cins tümelinden daha özel olduğu ve hakikatleri bakımından birbirinden muhtelif olmayan fakat adet bakımından birbirinden farklı olan çoklar üzerine söylenen bir tümel olduğu konusunda ittifak ettiklerini ifade edebiliriz.^[26]

İngilizce sözlükte verilen tanıma baktığımızda bitki ve hayvanlar topluluğunun tür kavramına uygun düştüğünü görmekteyiz. Bitki ve hayvan kavramları, kendi başlarına ele alındıklarında cins tümelini, canlı kavramına göre değerlendirildiklerinde ise tür tümelini karşılamaktadır. Bu açıdan tanımda verilen örnekler bir yönüyle tür bir yönüyle cins şeklinde değerlendirilebilir. Çünkü “bitki” ve “hayvan” kavramlarının kaplamına baktığımızda birbirinden farklı birçok terimi kuşattıklarını görmekteyiz. Örneğin “bitki” kavramının çatısı altına “lale”, “papatya”, “menekşe” vb. kavramlar girmektedir. Bu kavramların hepsi mahiyet açısından birbirinden farklıdır. Bu açıdan “bitki” kavramı cins kavramı olarak kabul edilmektedir. Ama “lale”, “papatya” ve “menekşe” kavramları hakikatleri açısından birbirinden muhtelif kavramlar olmayıp tür tümelini ifade etmektedirler. Çünkü fert olarak laleye ve fert olarak papatyaya vb. baktığımızda bu kavramların hakikat bakımından değil sayı bakımından birbirlerinden farklı olduklarını görmekteyiz. Kısaca ifade etmek gerekirse hakikatleri ortak olan kavramlar, tür tümelini karşılarken ortak özellikleri olan bu kavram gruplarının farklı hakikatlerinin bir çatı altında toplanması ise cins tümelini karşılamaktadır. Mesela “at”, “deve”, “insan” vb. kavramları tür kavramına, “hayvan”, “bitki” vb. terimleri ise cins tümeline örnek olarak verebiliriz.^[27]

İstilahî tanımlardan hareketle şöyle bir değerlendirmede bulunabiliriz. Tümeller tartışmasının^[28] genelde kavramlar mantığını özelde ise cins ve tür tümellerini ilgilendiren bir boyutu vardır. Zira felsefe tarihinde önemli bir yer işgal eden bu tartışma günümüzde de canlılığını sürdürmektedir. Platon’a göre tümeller tekiler aracılığıyla bilinirken Aristoteles’e göre tekiler tümeller aracılığıyla bilinmektedir.^[29] Bu tartışma kendini birinci ve ikincil cevherlerde de göstermektedir. Bu tartışmanın İslam mantık tarihine yansımaları birinci ve ikinci akledilenler şeklinde olmuştur. Fârâbî’ye göre mantığın konusunu lafızlar oluştururken İbn Sînâ’ya göre ikinci akledilenler oluşturmaktadır. Birinci akledilenler dış dünyada bulunan somut fertler iken ikinci akledilenler bu fertlerin tümelleri olan cins, tür vb. kav-

[26] Ömer Yıldız, *Aristoteles ve Fârâbî Felsefesi Bağlamında Cins Tümeli*, 35.

[27] Ömer Yıldız, *Aristoteles ve Fârâbî Felsefesi Bağlamında Cins Tümeli*, 34-35.

[28] Tümeller tartışmasının İhvânü’s Safâ’ya göre değerlendirilmesi için bkz. Aytekin Özel, *İhvânü’s-Safa’nın Mantık Anlayışı* (Bursa: Emin Yayınları, 2016), 36-47.

[29] Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2016), 70-71.

ramlardır.^[30] Şehristani (ö.548) ise akledilenleri üç kısma ayırmaktadır: Birinci akledilenler “Ömer”, “Mehmet”, “Osman” gibi dış dünyada bulunan somut fertler, ikinci akledilenler bu fertlerin türü olan “insan”, üçüncü akledilenler ise bu türün cinsi olan “hayvandır.”^[31]

Platon, bilgide asıl amacın en yüksek cinslere ulaşmak olduğunu belirtirken Aristoteles ise bilgide amacın en küçük türlere ulaşmak olduğunu ifade etmiştir. Nitekim Platon, tümel varlıkların gerçek olduğunu savunurken Aristoteles ise gerçekte var olan kavramların dış dünyada gördüğümüz tikeller olduğunu kabul etmiştir. Aristoteles tümel varlıkların ayrıca bir gerçekliği olmadığını, tikel varlıklar içinde içkin olduğunu belirtmiştir.^[32]

Yukarıdaki açıklamalardan hareketle bu tartışmaların temelinde cins ve tür tümelerinin önemli rol oynadığını görmekteyiz. Hatta mantığın konusunun bu tümelere göre şekillendiğini ifade edebiliriz. Felsefe tarihinde Platon ve Aristoteles’in yapmış olduğu tümeler problemiyle ilgili tartışmalar temelinde epistemolojik, ontolojik ve mantıksal boyutu olan bir sorundur. Mesela Platon’a göre fertlerden hareketle tür ya da cinse ulaşılabilirken, Aristoteles’e göre tümelerden hareketle fertlere ulaşabilmekteyiz. Bu da cins ve tür kavramlarının epistemolojik, ontolojik ve mantıksal açıdan ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Nitekim İbn Sînâ’ya göre de mantığın konusunu ikinci akledilenler oluştururken beş tümel de bu bağlamda değerlendirilir.

B. PORPHYRIOS VE EBHERÎ BAĞLAMINDA TÜR TÜMELİ

Aristoteles’in eserlerini incelediğimizde tür tümelini münferit olarak ele alıp değerlendirmemiştir. O, bu kavramı cins tümeline bağlı bir şekilde açıklama yoluna gitmiştir. Hatta bazı yerlerde bu iki kavramı birbirinin yerine kullanmıştır. *Metafizik* adlı eserinde vermiş olduğu bu tanımlara baktığımızda “aynı türe sahip olanların oluşu sürekli olduğunda söz konusudur; örneğin; insan ırkı olduğu süreçte yani insanların oluşları devamlı olduğu sürece demektir. Bir diğer tanıma göre ise ilk hareket ettirici olarak kendisi vasıtasıyla şeyleri var olmaya taşıyan ilk ataya cins denir.”^[33] Bu tanımlardan hareketle diyebiliriz ki mesela Mehmet’ten hareketle Mehmet’in soyundan gelenleri Mehmet kavramına bağlayarak Mehmet terimini cins olarak kabul etmektedir. Hâlbuki Mehmet kavramı, fert olup insan çatısı altına

[30] Mantığın konusu için bkz. Özel, *Tasavvurlar Mantığı ve Kavramlar Mantığı Geleneksel Mantığa Giriş -I-*, 29-34; Harun Kuşlu, “Ebû Bişr Mettâ’dan İbn Sînâ’ya Mantığın Konusu: Söz ve Lafızlar mı Yoksa İkinci Makul Anlamlar mı?”, *İslâm Araştırmaları Dergisi* 42 (2019), 1-28.

[31] Şehristânî, *Kitâbü'l-Musâraa*, çev. Aygün Akyol- Aytakin Özel, (İstanbul: Litera Yayıncılık), 2017, 12-13; Emrah Baş, “Son Dönem Osmanlı Âlimlerinden Muhammed Zâhid Kevserî’nin Tasavvufun Çeşitli Meselelerine Yaklaşımı”, *İslam Tetkikleri Dergisi* 11 / 2 (Eylül 2021): 873.

[32] Özel, *Tasavvurlar Mantığı ve Kavramlar Mantığı Geleneksel Mantığa Giriş -I-*, 177-182.

[33] Aristoteles, *Metafizik*, çev. Y. Gurur Sev, (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2018), 185.

girmektedir. İnsanların ilk çıkış noktasına baktığımızda bu kavramların her birisi fert olup bu fertlerin toplamı da tür kavramına denk gelmektedir. Ama filozof, bu kavramı cins olarak kabul etmektedir. Biz de bu kavramların arasını daha iyi ayırt edebilmek ve tahlil edebilmek için tür kavramını ele alıp işleyeceğiz.

Aristoteles, cins ve tür tümellerini homonim ve sinonim kavramlarıyla da ele alıp açıklamaktadır. Ona göre homonim, “adı bir, ama anlamı başka başka olan nesnelere”^[34] Örneğin resimde bulunan bir lale de gerçek bir lale de bitkidir. Ama bu iki şeyin gerçekte ifade etmiş oldukları isimden başka ortak yönleri yoktur. Hâlbuki biri resmi ifade ederken diğeri gerçek bir varlığı ifade etmektedir. “Öte yandan hem isim birliği hem de anlam özdeşliği olan kavramlara sinonim adı verilir”^[35] Örneğin hayvan, hem kedi hem de at için ortak bir kavramdır. Bu açıdan bakıldığında cins ve tür kavramları sinonimdirler. Bir kavramın cins olabilmesi için birden fazla türü içermesi gerekmektedir. O halde cinse ait verilen türlerden başka bir türün bulunmasının mümkün olup olmadığının incelenmesi lazımdır. Şayet birden fazla tür yoksa ifade edilen kavramın cins olamayacağı aşıkardır.^[36] Örneğin “cisim” kavramı cinstir, “canlı” ve “cansız” kavramları da onun türünü oluşturmaktadır. Şayet bu kavramın türleri olmasaydı bu kavram cins tümeli olarak değerlendirilemezdi. Tür kavramını daha iyi analiz edebilmek için Porphyrios’un *Isagoge* adlı eserine bağlı kalarak inceleyeceğiz. Çünkü Aristoteles, kitaplarında tür kavramını ayrı bir başlık altında incelememiş hatta türün tanımını bile vermemiştir.

Porphyrios, *Isagoge* adlı eserinde tür ile ilgili birden fazla tanım verip bu kavramı cins tümeliyle birlikte değerlendirmiştir. Özellikle türün tanımını örnekler üzerinden daha anlaşılır hale getirmiştir. Biz de bu tanımlardan ve örneklerden hareketle tür ile ilgili bazı çıkarımlar yapmaya çalışacağız.

Porphyrios, ilk olarak “cins olarak hayvanı aldığımızda, insanın hayvanın bir türü; beyazın rengin bir türü ve üçgenin, biçimin bir türü olduğunu söyleme alışkanlığımız vardır; bu anlamlara göre, verilen cinse bağlı olan şeye tür denir.”^[37] diye tanımlamaktadır. Bu tanımları incelediğimizde cins kavramının tür kavramına göre daha amm olup türün içleminde bulunduğunu ve türün ise cinsin kaplamasına girdiği sonucuna ulaşabiliriz. Nitekim gül kavramını ele aldığımızda birden çok ferdi, gül kavramının içine girmektedir. Bu tek tek güller hakikat bakımından birbirinden muhtelif olmayıp adet bakımından birbirlerinden farklıdır. Bu açıdan tek tek fertler gül türünün sınıf ya da kısımlarını oluşturup gül en özel tür diye tanımlanmaktadır.

[34] Aristoteles, *Kategoriyalar*, çev. Hamdi Ragıp Atademir, (İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1989), 3.

[35] Aristoteles, *Kategoriyalar*, 3.

[36] Aristoteles, *Topikler*, çev. Hamdi Ragıp Atademir, (İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1989), 100.

[37] Porphyrios, *Isagoge*, 34.

Tanımda verilen örneklerden şekil kavramını da analiz edebiliriz. Dikdörtgen kavramı şekil kavramına ve altında yer alan tek tek dikdörtgen şekillerine göre tür adını almaktadır. Şekil kavramı ise nicelik kavramına göre tür, dikdörtgen kavramına göre ise cinstir.

Tanımdan da anlaşıldığı üzere cins ve tür kavramları birbiriyle bağlantılı kavramlardır. Birinin olduğu yerde genelde öbür kavram da yer almaktadır. Özellikle tür kavramını tanımlarken cins tümelini aklımızdan çıkarmamalıyız. Çünkü neyin cins neyin tür olduğuna karar verebilmemiz için hangisinin diğerini kapsadığını ve hangi kavramın hakikatleri bakımından farklı olanları içerip içermediğini ya da hakikatleri aynı olup sayıca birbirinden farklı olduğunu tespit etmemiz gerekmektedir. Eğer bu ayrımı yapabilirsek hangi kavramın cins hangi kavramın tür olduğunu daha iyi belirleyebiliriz.^[38]

Filozofun vermiş olduğu bir başka tanım ise şöyledir: “*Tür cinsin altında sıralanmış olan ve cinsin özsel olarak kendisine yüklenmiş olduğu şeydir*”.^[39] Bu hususu bir örnekle şöyle açıklamamız mümkündür: “At kişneyen hayvandır” dediğimizde at tür, kişneyen ayrım, hayvan ise atın tam üstünde yer aldığı için yakın cins olmaktadır. Aynı zamanda hayvan kavramı özsel olarak da at kavramına yüklenmiştir.

Yukarıda verdiğimiz örneği incelediğimizde yüklemelerden bir kısmının cins bir kısmının da tür olduğunu görmekteyiz. Örneğin cevher, cisim, canlı, hayvan vb. gibi yüklemeler cins tümelini oluştururken orta tümeler ve insan, at vb. gibi en son kavramlar tür kavramına denk düşmektedir. Kısaca diyebiliriz ki bir yüklem hakikatleri bakımından birbirinden farklı birden fazla tür için geçerli ise cins, sadece tek bir türe ait olup başka türler tarafından paylaşılmayan bir kavram ise tür kavramı olmaktadır.

Porphyrios’un beş tümel ağacını incelediğimizde bu ağaçta vermiş olduğu kavramların her birinin aşağıya ve yukarıya göre cins ve tür kavramları diye adlandırıldıklarını görmekteyiz. O halde bir kavram cins olurken aynı zamanda tür, tür olurken aynı zamanda cins olabilmektedir. Ama ağacın en tepesi en yüksek cins olup tür olmazken en alttaki de en özel tür olup cins olamamaktadır. Buna göre hem cins hem tür olan kavramlar orta cins, aşağı cins ve görelî tür diye isimlendirilmektedir.

“Cevher”-“cisim”-“cansız”-“maden”-“bakır” kavramlarını incelediğimizde “cevher” kavramı en yüksek cins olup bu kavramın kendisinden daha geneli bulunmadığından dolayı tür olmamaktadır. Bu kavram, en genel cins olup on temel

[38] Ömer Yıldız, *Aristoteles ve Fârâbî Felsefesi Bağlamında Cins Tümelî*, 99-100.

[39] Porphyrios, *Isagoge*, 35.

kategorinin de ilkidir. Bu açıdan on temel kategori de en yüksek cins olarak kabul edilmektedir. “Cisim” kavramı ise “cevhere” göre tür olup “cansız” kavramına göre cinstir. “Cansız” terimi de “cisim” kavramına göre tür, “maden” kavramına göre cins olmaktadır. “Maden” kavramı “cansız” kavramına göre tür, “bakır” kavramına göre cins olup “bakır” kavramının cinsi “maden” olup türü yoktur. Çünkü kendisi en özel tür olup onun altında yer alan kavramlar sınıf ya da kısım olarak adlandırılmaktadır.^[40]

“Cins olup tür olmayan şey, kendi üzerinde başka bir üst cins olmayan şeye en genel cins denir”.^[41] En yüksek cins de denilen en genel cins on temel kategoriyi örnek verebiliriz. Nitekim bunlar en temel yüklemeler olması bakımından Aristoteles, varlığın mahiyetini bilmemiz açısından bu on temel kategoriden bahsetmiştir. Bunlar; “cevher”, “nitelik”, “nicelik”, “görelilik”, “mekân”, “zaman”, “durum”, “sahip olma”, “etki” ve “edilgi”dir. Bu kategorilerin Stoacılar, Kant ve Ernst Von Aster tarafından yapılmış farklı tasnifleri vardır.^[42] Her ne şekilde kategorize edilirse edilsin kategoriler en genel cinsler olarak kabul edilmektedir. Çünkü bunlardan başka genel kavramlar yoktur.

“En özel tür, tür olup cins olmayan ve tür olarak artık türlere bölünmeyen şeydir; hatta sayıca farklı terimlerin çokluğuna özsel olarak yüklenen şeydir”.^[43] Bu tanımı şöyle daha açık hale getirebiliriz. Örneğin “kedi”, “deve” ve “zürafa” kavramlarının her biri en özel tür olup cins olmayan kavramlardır. Bu kavramların her birinin altında yalnızca kendi fertleri vardır. Mesela kedi teriminin altında fert fert kediler, deve kavramının altında tek tek develer, zürafanın altında da tek tek zürafa kavramları vardır. “Kedi”, “deve” ve “zürafa” kavramlarının altında yer alan terimler hakikatleri bakımdan muhtelif olmayıp adet bakımından farklı oldukları için cins tümeli olamamaktadırlar. Bu kavramların her birinin altında yalnızca kendi fertleri vardır.

En genel cins ile en özel tür arasında kalan orta tümeller ise buldukları yere göre cins veya tür diye adlandırılır. Bu terimler orta cins, aşağı cins ya da görelilik tür olmak üzere üç kısımdır. Zaten cins tümeli, en genel, orta ve aşağı cins diye üç kısma ayrılırken tür kavramı ise görelilik ve en özel tür (hakiki tür) olmak üzere iki bölüme ayrılmaktadır. Mesela cevher kavramı en genel cins olup insan terimi ise en özel tür olmaktadır. Bu iki kavram arasında yer alan cisim, canlı ve hayvan kavramlarıysa orta terimler olup farklı şekilde isimlendirilmektedirler.^[44]

[40] İbrahim Çapak, *Düşünce Geleneğimizde Mantık*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016), 75.

[41] Porphyrios, *Isagoge*, 37.

[42] Detaylı bilgi için bkz. İbrahim Çapak, *Ana Hatlarıyla Mantık*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016), 122-129.

[43] Porphyrios, *Isagoge*, 37.

[44] Ömer Yıldız, *Aristoteles ve Fârâbî Felsefesi Bağlamında Cins Tümeli*, 102.

“En genel cins on tanedir; en özel türler sonsuz sayıda değil, belirli sayıdadır; en özel türlerden sonra yer alan bireylere gelince bunlar sonsuz sayıdadır”.[45] En genel cins on tanedir cümlesiyle on temel kategori kastedilmektedir. Biz de yukarıda on temel kategorinin en yüksek cinsler olduğunu belirtmiştik. En özel türler ile fertler arasındaki ilişkiye gelince bu iki ilişkiyi kavramlar mantığındaki tümel-tekil ya da genel-tekil kavramları ile açıklayabiliriz. Örneğin insan kavramı, en özel tür olup sonsuz sayıda değilken insan kavramının altında yer alan tek tek fertler sonsuz sayıdadır. Aynı şekilde bu örnekleri çoğaltabiliriz. O halde tümel ve genel kavramlar sonsuz sayıda olmayıp ancak tekil kavramlar sonsuz sayıdadır. [46]

Ebherî; lafzı, müfret ve mürekkep olmak üzere iki kısma ayırmaktadır. Müfret olanı, parçasıyla mananın parçasına delalet etmeyen, mürekkep ise parçasıyla mananın parçasına delalet eden lafızdır. Müfret lafza at, inek, insan; mürekkebe ise kişneyen at, konuşan hayvan örnek olarak verilebilir. Daha sonra müfret lafız da kendi içinde küllî ve cüz’î şeklinde ikiye ayıran Ebherî’ye göre küllî, tasavvurunun kendisi, ortaklığın meydana gelmesini engellemeyen şeydir. Cüz’î ise tasavvurunun kendisi, ortaklığın meydana gelmesini engelleyen şeydir. Küllî kavramına insan, cüz’î kavramına Ömer lafzını örnek olarak zikredebiliriz. Bundan sonra ise küllîyi zâtî ve arazî şeklinde ikiye ayırmaktadır. Zâtî kaplamı altındakilerin hakikatine dâhil olan küllîdir. Arazî ise bunun tersine olan kavramdır.[47] Bu bağlamda cins, tür ve ayırım zatî; hassa ve ilinti ise arazîdir.

Ebherî, *Îsâgûcî* adlı eserinde tür tümelî ile ilgili bir tanım vermiştir. O, tür tümelîni şöyle tanımlamıştır: “Zâtî ya da o nedir’in cevabında hem ortaklık hem hususiyet bakımından söylenendir. O nedir?’in sorusunun cevabında hakikatleri bakımından birbirinden farklı olmaksızın adet bakımından birbirinden farklı olan çoklar üzerine söylenen küllîdir.”[48] Ebherî’nin vermiş olduğu tanımı analiz ettiğimizde Porphyrios’un vermiş olduğu tanımlarla uyumlu olduğu sonucuna ulaşabiliriz. Lakin o bu risalesinde tek bir tanım vermiştir. Porphyrios’un eserine baktığımızda o tür tümelî ile ilgili birden fazla tanım vermiştir.

Ebherî’nin vermiş olduğu tanımdan hareketle beyaz, siyah, insan, at vb. kavramlarının her birinin tür tümelî olduğunu ifade edebiliriz. Nitekim bu kavramların kaplamalarına giren kavramlar sayı bakımından farklı hakikat bakımından birbirinden farklı değillerdir. Mesela siyah ve beyaz kavramları nedir dediğimizde renk cevabını veririz. Bu renk kavramı da cins olup siyah ve beyazın tonları ise fert olmaktadır. Beyaz ve siyah kavramlarının tonlarına göre bu nedir diye sordumuzda verilen cevap, bizi tür tümelîne götürmektedir. Nitekim açık-koyu vb.

[45] Porphyrios, *Isagoge*, 38.

[46] Ömer Yıldız, *Aristoteles ve Fârâbî Felsefesi Bağlamında Cins Tümelî*, 102-103

[47] Ebherî, *Îsâgûcî*, çev. Özpilavcı, 34.

[48] Ebherî, *Îsâgûcî*, çev. Özpilavcı, 36; Ebherî, *Mantık İsağoci Tercümesi*, çev. Alp, 12.

tonlar hakikat bakımından birbirinden farklılaşmayıp Ebherî'nin vermiş olduğu tanıma uygun düşmektedir. Nitekim, kedi miyavlayan hayvandır örneğinde görüleceği üzere “miyavlayan hayvan” tamlaması bize kedi kavramını vermektedir. Bu tanıma baktığımızda ayırım+cins bize tür kavramını vermektedir.

Ebherî, *er-Risâle fi'l-Kavâidi'l-Mantikiyye* adlı eserinde tür tümelini şöyle tanımlamıştır: “Tür tek tek insanlara nispetle insan kavramında olduğu gibi, yalnızca sayı bakımından çok ve çeşitli olan şeyler hakkında söylenen tümeldir. Tür terimi büyüyen cisme nispetle bitki ve hayvan örneğinde olduğu üzere, bazen başkalarıyla beraber bir yakın cinsin altında yer alan şeyler için göreceli tür adı verilerek kullanılır. Altında başka bir türün bulunmadığı göreceli tür, türlerin türü olarak isimlendirilir”.^[49]

Ebherî, *Hidâyetü'l-Hikme* adlı eserinde tür tümelini şöyle tanımlamaktadır: Tür, sadece sayı bakımından birbirinden farklı olan çoklar üzerine söylenen tümeldir. Fertlerine nispetle insan kavramı gibi. Tür kavramı, büyüyen cisme nispetle bitki ve hayvan örneğinde olduğu üzere, bazen başkalarıyla beraber bir yakın cinsin altında yer alan şeyler için göreceli tür adı verilerek kullanılır. Altında başka bir türün bulunmadığı göreceli tür ise türlerin türü olarak isimlendirilir.^[50] Ebherî bu risalesinde cins ve hasa kavramından sonra tür tümelini zikretmiştir. Bu risalesinde vermiş olduğu tanım *er-Risâle fi'l-Kavâidi'l-Mantikiyye* adlı risalesiyle aynıdır.

Ebherî'nin bu risalelerinde vermiş olduğu tanımları incelediğimizde *Îsâgûcî* adlı risalesine paralel bir tanım vermiştir. Bu risalelerinde *Îsâgûcî* adlı risalesinden farklı olarak türün, türlerinden bahsetmiştir. Ona göre de göreceli tür ve türlerin türü vardır. Türlerin türü, hakiki tür olup çatısı altına hakikatleri farklı olmayıp sayıca farklı olan fertler girmektedir. Mesela insan, at, inek vb. kavramlar bu türü oluşturmaktadır. Göreceli tür ise en genel cins ile türlerin türü arasında kalan orta tümellerdir. Bunlar da hayvan, canlı, bitki, cisim vb. gibi kavramlardır. Bu risalesinde vermiş olduğu tanımda bir diğer farklılık ise ortaklık ve hususiyet kavramlarını kullanmamış şeklinde ifade edebiliriz. Bu tanımları da Porphyrios'un verdiği tanımlara uygun düşmektedir.

Ebherî, *Keşfü'l-Hakâik fi Tahriri'd-Dekâik* adlı mantık risalesinde tür tümeliyle ilgili şu açıklamalarda bulunmaktadır: Tür tümeli, o nedir sorusunun cevabında adet bakımından birbirinden farklı olan çoklar üzerine söylenen küllidir. Çoklar kelimesiyle kastedilen zihinde veya haricteki fertlerin çokluğudur. Sayıca birbirinden farklı ifadesi ile cins ve ilinti, o nedir'in cevabında terkiibiyle de ayırım ve hasa tanımın dışına çıkarılmıştır. Bu açıklamalarından sonra türü izâfi ve hakiki

[49] Ebherî, *er-Risâle fi'l-Kavâidi'l-Mantikiyye*, çev. Hüseyin Sarıoğlu, Ünlü Türk Mantıkçısı Ebherî ve Mantık Kuralları Risâlesi, İlmi Araştırmalar Dergisi, s. 11, (2001), s.156.

[50] Ebherî, *Hidâyetü'l-Hikme*, Tenkitli Neşri, Abdullah Yormaz, Hidâyetü'l-Hikme'nin Tenkitli Neşri, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 34, (2008/1), 5.

olmak üzere iki kısma ayıran Ebherî'ye göre izâfî tür hakiki tür olmayıp altında ve üstünde yer alan kavrama göre değişen orta tümelldir. Hakiki tür ise en son tür olup türlere bölünmeyen türdür. Ebherî türü, yüksek-orta ve aşağı tür olmak üzere üç kısımda derecelendirmiştir.^[51] Yüksek türe, cisim; orta türe canlı-cansız, duygulu-duygusuz; aşağı türe ise insan kavramını örnek verebiliriz.^[52]

Ebherî, *Telhisü'l-Hakâik* adlı risalesinde tür kavramını şöyle açıklamıştır: Tür, o nedir'in cevabında hem ortaklık hem de hususiyet bakımından söylenendir. O nedir'in sorusunun cevabında adet bakımından birbirinden farklı olan çoklar üzerine söylenen küllidir. İnsan ve güneş kavramları gibi.^[53] Bu risalesinde verdiği tanım da daha önceki geçen tanımlarla aynıdır. Fakat örnek olarak verdiği kavramlara baktığımızda insan kavramının dış dünyada birden fazla ferdi mevcutken güneş kavramının insan zihinlerindeki farklı tasavvurlarından hareketle bu kavramı da tür olarak kabul etmiştir.

Ebherî'nin risalelerinde tür tümeliyle ilgili verdiği tanımlara baktığımızda bu tanımlar kendi içerisinde bir bütünlük oluşturmaktadır. Nitekim bazı risalelerinden türün tanımı ile yetinirken bazı risalelerinden Porphyrios gibi detaylı analizler yapmıştır. Her risalesinde tür tümeliyle ilgili bir tanım vermiş ve bu tanımlar da birbirini tamamlamıştır şeklinde ifade edebiliriz. Genellikle risalelerinde tür tümelini cins kavramından sonra ele alırken Hidâyetü'l-Hikme adlı risalesinde bu tümelî cins ve ayırmadan sonra zikretmiştir.

Kâtibî ise hocası olan Ebherî'den ayrılarak beş tümelî tür tümelinden başlayarak açıklamaktadır. O türü; "ister şahıslar birden fazla olsun ki o, mesela insan gibi, 'o nedir?' sorusunun cevabında hem ortaklık hem de hususilik bakımından söylenendir; ister şahısları birden fazla sayıda olmasın fark etmez ki o da mesela 'güneş' gibi 'o nedir?' sorusunun cevabında sadece hususilik bakımından söylenendir. Öyleyse hakiki tür, 'o nedir?' sorusunun cevabında tek bir şey veya hakikatleri müttelik birden çok şey üzerine söylenendir." şeklinde tanımlamıştır.

Kâtibî'nin tanımına baktığımızda o da Ebherî gibi hakikatleri bakımından birbirinden farklı olmayan kavramlara tür demektedir. Her ikisi de tanımlarında ortaklık ve hususiyet kavramlarını kullanmaktadır. Mesela kare, dikdörtgen, üçgen kavramları şekil çatısı altında sadece ortaklık bakımından birleşirken tek tek üçgenler hususiyet bakımından da birleşmektedirler. Yalnızca ortaklık bakımından olursa cins, hem ortaklık hem de hususiyet bakımından olursa tür kavramını

[51] Ebherî, *Keşfü'l-Hakâik fî Tahriiri'd-Dekâik*, thk. Hüseyin Sarıoğlu, Çantay Kitabevi, İstanbul, 2001, 36-37; Kamil Kömürcü, *Esirüddin el-Ebherî'nin Mantık Anlayışı*, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010, 47,48.

[52] Ahmet Cevdet Paşa, *Mi'yâr-ı Sedâd*, Matbaa-i Âmire, 1293, 14-21.

[53] Hüseyin Çelik, *Ebherî'nin Telhisü'l-Hakâik İsimli Eserinin Tahkik ve Tahlili*, Yalova: Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019, 88.

ifade etmektedir. Bir başka örnek vermek gerekirse traktör kamyon, araba vb. kavramları motorlu araçlar çatısı altında yalnızca ortalık açısından birleştirirken her bir türü mesela gördüğümüz dizel, benzinli, tüplü araçları araba çatısı altında hem ortaklık hem de hususiyet çatısı altında bileştirebiliriz.

Kâtibî'nin vermiş olduğu tanımı incelediğimizde o da Porphyrios ve Ebherî'ye yakın bir tür tanımı ortaya koymuştur. Onlardan farklı olarak dış dünyada şahısları birden fazla olmayan kavramları da fertlerin zihninde oluşan tasavvurlara göre tür kabul etmiştir. Nitekim bu açıklamalardan hareketle ay kavramını da tür kabul edebiliriz. Hariçte her ne kadar bir tane ay bulunsa da insan zihninde birden fazla ay tasavvuru vardır.

Kâtibî, Ebherî'den ve Porphyrios'tan farklı olarak risalesinde beş tümeli açıklamaya tür tümeli ile işe başlamıştır. Ebherî'nin aksine tür tümelini daha geniş açıklamış bu yönü de Porphyrios'la benzerlik teşkil etmektedir. Kâtibî'nin tür tümelini incelemesi çevrede gördüğü tikel nesnelere hareketle tümel nesnelere ulaşma şeklinde ifade edilebilir. Ya da kendine özgü bir anlayışla beş tümeli yeniden sıralandırmıştır.

Ebherî gibi Kâtibî'de açıklamalarında hakiki türden bahsetmiştir. Bunlar ise en son türler olup altında başka türler olmayan kavramlardır. Üç müellifte metinlerinde türün kısımlarını ele almışlardır. Bunun yanında her ne kadar Porphyrios'un açıklamalarında da hakiki tür tabiri geçerse de o da bunu en özel tür şeklinde adlandırmıştır. Nitekim hakiki tür, en özel tür ya da türlerin türü diye ifade edilen türler fertlere bölünüp türlere bölünmeyen kavramlardır. Mesela insan, at, lale, papatya vb. kavramlardır. Bu kavramların altında yer alan kavramların her biri fert ya da şahıs olarak ifade edilmektedir.

Kâtibî vermiş olduğu bu tanımda fertlerin birden fazla olup olmamasını da değerlendirmiştir. Nitekim insan kavramının dış dünyada birden fazla ferdi olduğu halde güneş kavramının hariçte tek bir ferdi vardır. Kâtibî bu hususu şöyle açıklamaktadır: *“Güneşin her ne kadar hariçte tek bir ferdi olsa da birden çok ferdini tevhehüm etmek mümkündür.”* Yani her ne kadar dış dünyada tek bir ferdi olsa da insan zihninin güneşi farklı şekillerde anlamasından dolayı güneş kavramını tür olarak kabul etmiştir diyebiliriz. Çünkü güneşin de mevsimden mevsime yaydığı ısı değişmekte ve bu da insanların zihninde farklı güneş tasavvurlarının oluşmasına sebep olmaktadır diyebiliriz.

Kâtibî türü hakiki ve izafi olmak üzere iki kısma ayırmaktadır. Hakiki tür en son tür olup altında ferleri bulunan kavramdır. Mesela, insan, at, inek, koyun vb. kavramlardır. Bu kavramların altındakilerin hepsi fert olup bu kavramların çatısı altına girerler. Hakikatleri bakımından farklı olmayıp sadece sayı yönünden farklıdır.

Kâtibî'nin açıklamalarına baktığımızda tür tümelini kendi içinde kısımlara ayırmıştır. Bunun yanı sıra izafî türü de kendi içinde dört kısma ayırarak tür kavramının daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır. Kendisinden önceki geleneğe uygun bir şekilde türün kısımlarını açıklamıştır. Porphyrios'un tanımlarına baktığımızda o da türün kısımlarından bahsetmiştir. Onun vermiş olduğu tanımlardan müfret tür hariç diğer türlerin ortaya çıktığını ifade edebiliriz.

İzafî türü ise kendi içerisinde dört kısma ayırmaktadır. Bunlar yüksek-aşağı-orta ve müfret türlerdir. Yüksek tür, türlerin en geneli olup cisim ve cisimsiz kavramları örnek olarak verebiliriz. Aşağı tür ya da türlerin türü ise türlerin en özeli olup insan, at, inek vb. kavramları örnek olarak ifade edebiliriz. Orta tür ise aşağı türden daha genel, yüksek türden daha özel olan türlerdir. Bunlara ise canlı ve cansız kavramlarını örnek olarak verebiliriz. Veyahut da bunların hepsinden ayrı olup eğer cevherin, aklın cinsi olduğuna kail isek akıl gibi müfret türdür. *Zira aklın altında on akıl vardır ve bunların hepsi akıl hakikatinde müttefiktir. Dolayısıyla akıl başka bir türden daha genel olmaz; zira altında tür yoktur; aksine şahıslar vardır. Başka türden de daha özel değildir: zira üstünde bir tür yoktur; aksine cins vardır, o da cevherdir. Bu takdire göre de o müfret türdür. Bu misal ancak iki şeyle tamam olur: İlki, on aklın hakikatlerinin müttefik olması; ikincisi cevherin onların cinsi olmasıdır.*^[54] Bu on akıl, ilk akıl, dokuz feleğin ve gezegenlerin akılları olmak üzere ifade edilmektedir. O halde aklın çatısı altına giren bu on akıl aklın fertleri olmaktadırlar.^[55] Zira cevher aklın cinsi ise akıl en son tür olmaktadır. Fakat Kâtibî müfret cins hakkında *eğer cevherin aklın cinsi olduğuna kâil değilsek akıl şeklinde ifade etmektedir.*^[56] O halde hangi kavramın genel hangi kavramın özel olduğuna göre akıl kavramı cins ya da tür şeklinde adlandırılmaktadır.

Porphyrios'un beş tümel ağacına göre en genel kavram cevher olup onun üstünde başka bir kavram yoktur. Bu ağaçtan hareketle cevherin en genel cins olduğunu ifade edebiliriz. Bu anlayışta kendisinden sonrakileri etkilemiş olup cevher en genel cins olarak kabul edilmiştir. Bu ağacın İslam dünyasına yansımalarına baktığımızda zorunlu-ımkansız-mümkün, mümkün kavramının ise varlık ve yokluk, varlık kavramının ise cevher ve ilinti şeklinde ayrıldığını ifade edebiliriz.^[57]

Tür kavramı ile ilgili bu bilgileri verdikten sonra bu kavramı yüklemeler açısından da incelememiz gerekmektedir. Bu kavram çeşitli kısımlara ayrıldıkları için hangi kavramın yüklem hangi kavramın konu olduğunu tespit etmemiz gerekmektedir. Bunu yaparken bu kavramı cins tümelî ile birlikte değerlendireceğiz. Zira

[54] *Kâtibî Şemsiyye Risalesi*, 268.

[55] Osman Bilen - Mehmet Aydın, *İslâm Felsefesi*, ed. Osman Bilen (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 2013), 147.

[56] *Kâtibî Şemsiyye Risalesi*, 84.

[57] Özel, *Tasavvurlar Mantiği ve Kavramlar Mantiği Geleneksel Mantiğe Giriş -I-*, 114.

bu iki kavramın birlikte ele alınması yüklemelerin daha iyi anlaşılmasına olanak sağlayacaktır.

Cins kavramı içine birden fazla türü aldığı için tek bir kavram olsa bile çokluğu ifade etmektedir. Ama tür kavramı cins kavramı ile kıyaslandığında kavram sadece tek bir kavrama işaret edip adet bakımından aynı olan kavramları aynı çatı altında birleştirmektedir. Bu açıdan bu kavramların bir kısmı yüklem olurken bir kısmı yüklem olmamaktadır. Örneğin “cisim canlıdır” dediğimizde cisim kavramının cins, canlı kavramının da tür olduğunu belirtiriz; sonra da bu tanımın hatalı bir tanım olduğunu anlarız. Çünkü tanım cins, tür ve kopula şeklinde olmuştur. Cisim kavramı daha genel olduğundan canlı kavramı ona yüklenemez. Hâlbuki “canlı cisimdir” dediğimizde bu tanım doğru olup cisim kavramı canlı kavramına yüklem olmaktadır. Çünkü cisim kavramı tamamen canlı kavramını kuşatmaktadır. Bu husus önermeler arasındaki dağıtılmış ve dağıtılmamışlık meselesiyle de alakalı bir konudur.^[58]

Yüklemler açısından bir kavramın yüklem olabilmesi için birinci olarak eşit kaplamalı terimlerin eşit kaplamalı terimlere yüklenmiş olması gerekmektedir. Mi-yavlanmanın kediye buna örnek olarak gösterilebilir. İkinci olarak da daha çok kaplamalı terimlerin daha az kaplamalı terimlere yüklenmesi gereklidir. Hayvan kavramının at kavramına yüklenmiş olması buna örnektir. Nitekim hayvan kavramı kaplam açısından at kavramından daha geniştir. Bunun tam tersi olan “hayvan attır” dediğimizde az kaplamalı terimlerin çok kaplamalı terimlere yüklenmesi söz konusu değildir.^[59] Çünkü hayvan kavramı, birbirinden muhtelif birçok kavramı kapsamaktadır.

“Ömer insandır”, “insan hayvandır” önermelerinde birey tür tarafından tür de cins tarafından içerilmiştir. Bu açıdan cins bir bütündür, kısım bir bölümdür. Tür ise aynı zamanda hem bir bütün hem bir bölümdür.^[60] Aynı şekilde bölmenin kısımlarını da bu şekilde değerlendirebiliriz. Nitekim iki çeşit bölme olup bunlardan birincisi bir tümün kendisini oluşturan elemanlarına bölünmesidir. Örnek olarak canlı kavramının altında yer alan bitkiler, hayvanlar, melekler, cinler vb. kavramlar gösterilebilir. Burada bölünenler ile bölümler birbirinden ayrıdır. İkinci olarak da bir tümelin tikellerine bölünmesidir. Misal olarak da insan kavramının erkekler ve kadınlar şeklinde bölünmesini söyleyebiliriz. Burada bölünenle bölüm birbirinden ayrı şeyler değildir.^[61] Canlı kavramı bir bütündür, fert olarak erkek ve kadın kavramı bir bölüm olup insan kavramı da hem bir bütün hem de hayvan kavramına göre bölüm olmaktadır.

[58] İbrahim Emiroğlu, Hülya Altunya, Örnekleriyle Mantık Sözlüğü, (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2018), 83.

[59] Porphyrios, *Isagoge*, 38-39.

[60] Porphyrios, *Isagoge*, 39-40.

[61] Emiroğlu, *Klasik Mantiğa Giriş*, 94. Özel, *Tasavvurlar Mantiği ve Kavramlar Mantiği Geleneksel Mantiğa Giriş -I-*,124-125.

Kavramlar arası ilişkiler ve önermeler arası ilişkiler açısından yüklemeler konusunu değerlendirdiğimiz vakit konu daha iyi anlaşılmalı olacaktır. Örneğin “her gülen konuşandır” ya da “her konuşan güler” önermelerinde bu iki kavram arasında eşitlik olup ikisi birbirini kapsamaktadır. “Hiçbir kâğıt taş değildir” ya da “hiçbir taş kâğıt değildir” dediğimiz zaman da iki kavram arasında ayrıklık olup iki kavramın birbirini içermediği sonucunu çıkarırız. “Bütün insanlar ölümlüdür” dediğimizde bu önerme doğrudur. Çünkü iki kavram birbirine yaklaştırılmıştır. Ama “bütün ölümlüler insandır” dediğimiz zaman bu önerme yanlıştır. Çünkü ölümlüler sadece insan değildir. Bunun yerine “bazı ölümlüler insandır” dediğimizde doğru bir önerme yapmış oluruz. Çünkü ölümlü kavramı, insan teriminden daha kapsamlı olup ölümlülerin bir kısmının insan olduğunu anlarız. Bu açıdan ölümlü ve insan kavramları arasında tam girişimlilik vardır. “Bazı memeliler balıktır” ya da bunun döndürülmüş şekli olan “bazı balıklar memelidir” dediğimizde memeli ve balık kavramlarının ikisi de konu ve yüklem olmaktadır. Çünkü bu iki kavram da birbirlerinin bir kısmını içermektedirler.^[62]

“Türün kendilerine yüklendiği terimler de zorunlu bir biçimde yüklem olarak türün cinsini en genel cins kadar cinsin cinsini alacaklardır”.^[63] “Cevher”, “cisim”, “canlı”, “hayvan” ve “insan” kavramlarını incelediğimizde “insan” kavramının üstünde yer alan tüm kavramlar insana yüklem olabilirler. Çünkü “insan” kavramının üstünde yer alan kavramların hepsinin kapsamı “insan” teriminden geniştir. “Cevher” kavramı, kendisinin altında yer alan tüm kavramlara yüklem olabileceği halde konu olamamaktadır. Çünkü “cevher” kavramı, kapsam açısından altında yer alan terimlerin hepsinden geniştir ve hepsini içine almaktadır. “Cevher” ve “insan” terimleri arasında yer alan orta terimler ise konu ve yüklem olabilen kavramlardır. Çünkü bu terimler, buldukları yere göre konu ya da yüklem olabilme özelliği alabilirler. Mesela “canlı cisimdir” önermesini doğru bir önerme iken “canlı hayvandır” önermesi yanlış bir önermedir. Çünkü canlı kavramının içine bitkiler de girmektedir. Bu açıdan hayvan kavramı, canlı terimini tamamıyla kuşatmamaktadır. “Canlıların bir kısmı hayvandır” dediğimizde ise tanım doğru olmaktadır. Kısacası bir önermede ya da öncülde kapsamı geniş olan kavram yüklem olup içlemi dar olan terim ise konu olmaktadır. Bunun için de kavramların hangisinin tümel, tikel ya da tekil veya hangisinin genel-özel olduğunu bilmemiz gerekmektedir. Kısaca kavramlar mantığını özellikle de beş tümelî iyi bir şekilde bilmeden bu konuları incelememiz ve anlamamız mümkün görülmemektedir. Bu kavramlar arasından özellikle genel-özel (tekil) kavramlar, kavramlar mantığını ilgilendirmektedir. Çünkü bu iki kavramın birbirleriyle olan ilişkisi cins ve tür kavramlarını meydana getirmektedir.

Yukarıda verdiğimiz bilgilerden hareketle en üst cinsin her zaman yüklem ko-

[62] Ömer Yıldız, *Aristoteles ve Fârâbî Felsefesi Bağlamında Cins Tümelî*, 105-106.

[63] Porphyrios, *Isagoge*, 39.

numunda olup hiçbir zaman konu ya da özne vazifesini yüklenemeyeceği sonucu ortaya çıkmaktadır. O zaman en genel cinsler olan kategoriler de bu kapsamda değerlendirilir. En özel tür olan insan terimi de hem mevzu olup hem de yüklem pozisyonunda vazife alabilecektir. Çünkü en özel türün altında sınıf ya da kısım kavramları yer almaktadır. Bu sınıf ya da kısım kavramları her zaman konu olup hiçbir zaman yüklem görevi göremeyeceklerdir. Bunların dışında yer alan orta terimlerdeki kavramlar ise yani aşağı cins, orta cins ve görelî tür hem konu hem de yüklem olabileceklerdir.^[64]

SONUÇ

Geleneksel dünyada mantık, kavramlar üzerine bina edilmiş bir ilimdir. Kavramlar mantığının temelinde beş tümel bulunur ve bu beş tümel, kavramlar mantığının özünü oluşturur. Kavramların hiyerarşik bir düzende sıralanabilmesi için beş tümelin detaylı bir biçimde bilinmesi gerekmektedir. Zira beş tümelin asıl amacı hakiki tariflere ulaşmaktır ve beş tümel olmadan tarifler üzerinde düşünmemiz dâhi mümkün değildir.

Aristoteles'in eserlerine baktığımızda tür kavramını ayrı bir şekilde işlemediğini cins tümeliyle beraber ele aldığını görmekteyiz. Her ne kadar cins tümeliyle ilgili açık bir tanım vermişse de tür tümelini tanımlamamıştır. Onun ifadelerinden hareketle bu tümelin cinsten daha özel olduğu, cinslerin altında sıralandığı şey olduğu sonucunu çıkartabiliriz.

Porphyrios, *İsagoge* adlı eserinde beş tümeli detaylıca işlemiş olup Aristoteles'in mantık sistemindeki bir boşluğu doldurmuştur. Porphyrios, bu eserinde beş tümelin birbirleriyle olan ilişkilerini, farklılıklarını ve benzerliklerini ortaya koyarak beş tümelin analizini iyi bir şekilde gerçekleştirmiştir. Onun çizmiş olduğu beş tümel ağacı hala günümüzde canlılığını korumaktadır. Bu açıdan bu eser yazılmasaydı belki beş tümel ile ilgili bilgiler bu kadar sağlıklı bir şekilde günümüze gelemeyecek ve bu konular tam manasıyla anlaşılamayacaktı.

Porphyrios'un tür tümeli ile ilgili vermiş olduğu tanımlar bütünüyle tür tümelini karşılamaktadır. Ele aldığımız İslam filozoflarının eserlerinde bu tanımları benimsediklerini görmekteyiz. Bu tanımlarda en özel türden en genel cinse kadar bu iki kavramın aralarında yer alan orta tümelere kadar her konuyu işlemiştir. Cins ve türün diğer beş tümel ile olan benzerlik ve farklılıklarını da güzel bir biçimde belirtmiştir.

Filozofların tür kavramıyla ilgili vermiş oldukları ıstılâhî tanımlardan hareketle tür tümelinin cins tümelinden daha özel olduğu ve hakikatleri bakımından birbi-

[64] Ömer Yıldız, *Aristoteles ve Fârâbî Felsefesi Bağlamında Cins Tümelî*, 106-107.

rinden farklı olmayan fakat sayı bakımından birbirinden muhtelif olan çoklar üzerine söylenen bir tümel olduğu konusunda ittifak ettiklerini söyleyebiliriz. İstılâhî tanımlarda ise ele aldığımız filozofların hepsi, tür kavramının tanımı konusunda birbirine paralel tanımlar vererek tür kelimesinin tarifinde birleşmişlerdir.

Porphyrios, Ebherî ve Kâtibî'nin bu tümele yükledikleri anlamlar birbirleriyle uyumludur. Porphyrios gibi Ebherî ve Kâtibî de tür tümelini cins tümeline bağlı olarak ortaya koymuşlardır. Ebherî her ne kadar tür tümelini bazı risalelerinde yüzeysel olarak ele almışsa da bazı risalelerinde geniş bir biçimde incelemiştir. Üç müellifte eserlerinde tür tümelinin kısımlarından bahsetmişlerdir. Kâtibî, Porphyrios ve Ebherî'den farklı olarak müfret tür tabirini kullanmıştır. Ebherî de her ne kadar güneş kavramını örnek olarak vermiş olsa da incelediğimiz kadarıyla eserlerinde müfret tür tabirini kullanmamıştır. Kısaca ifade etmek gerekirse bu üç filozofun bu tümele yüklemiş oldukları anlamlar birbirini tamamlar niteliktedir. Porphyrios eserini sadece beş tümele hasrettiği için daha detaylı incelemiştir. Ebherî ve Kâtibî'nin risaleleri mantığın tüm konularını içerdikleri için Porphyrios'a göre daha yüzeysel analiz etmişlerdir.

Sonuç olarak Aristoteles tür kavramını ayrı bir başlık halinde işlemeyip bu kavramı cins tümelî içerisinde işlemiştir. Eserlerinde tür kavramı ile ilgili herhangi bir tanım vermemiştir. Porphyrios'un tür kavramı ile ilgili vermiş olduğu tanımlar ise birbirlerini tamamlar nitelikte olup bir bütünlük arz etmektedir. Filozof, genelde tür tanımlarını cins tümeline bağlı olarak yapmıştır. Bu da cins ve tür tümelerinin birbirinden ayrılmaz iki unsur olduğunu göstermektedir. Porphyrios, verdiği tanımlarda en genel cinsten en özel türe kadar türün birçok kavramını açıklamıştır. Tanımlarını cins ve tür kavramlarını temel alarak bu iki kavrama denk gelecek örnekler üzerinden oluşturduğu için bu iki kavramın yerini daha da belirginleştirmiştir. Ebherî ve Kâtibî de risalelerinde bu tümelî işlemler ve nitekim Ebherî bazı risalelerinde yüzeysel, bazı risalelerinde ise daha geniş analiz etmişken Kâtibî ise detaylı bir şekilde analiz etmiştir. Bu iki filozofun açıklamalarından, kendilerinden önceki bilgi birikiminden yararlandıklarını ve eserlerini onların üzerine bina ettiklerini ifade edebiliriz.

KAYNAKÇA

- Ahmet Cevdet Paşa, Mi'yâr-ı Sedâd, Matbaa-i Âmirî, 1293.
 Akalın, Şükrü Halûk. *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.
 Ali İbn Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf Cürçani. *Kitabü't-Ta'rifat*. Beyrut: Daru'l-Marife, 2013.
 Aristoteles. *Metafizik*. çev. Y. Gurur Sev. İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 4.bs., 2018.
 Aristoteles, *Kategoriye*, çev. Hamdi Rağıp Atademir, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 2.bs., 1989.
 Aristoteles, *Topikler*, çev. Hamdi Rağıp Atademir, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 3.bs., 1989.
 Atademir, Hamdi Rağıp. Porphyrios ve Ebherî'nin İsağocî'leri, *Ankara Üniversitesi Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi*, c.6, sy.5, (1948), 461-468.
 Baş, Emrah. "Son Dönem Osmanlı Âlimlerinden Muhammed Zâhid Kevserî'nin Tasavvufun Çeşitli Meselelerine Yaklaşımı". *İslam Tetkikleri Dergisi* 11/2 (Eylül 2021): 861-883.

- Bilen, Osman- Aydın, Mehmet. *İslâm Felsefesi*, ed. Osman Bilen (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 2013)
- Çapak, İbrahim. *Düşünce Geleneğimizde Mantık*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 1.bs., 2016
- Çapak, İbrahim. *Ana Hatlarıyla Mantık*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 4.bs., 2016.
- Çelik, Hüseyin. Ebherî'nin Telhîsü'l-Hakâik isimli Eserinin Tahkik ve Tahlili, Yalova: Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Durusoy, Ali. "İbn Sînâ'nın 'el-Mu'cezü's-Sağîr fi'l-Mantık' Adlı Risâlesi". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* sy. 13-15. (1995) 143-66.
- Ebherî. *İsâgûcî*. Çev. Ferruh Özpilavcı. İstanbul: Litera Yayıncılık, 1.bs., 2017.
- Ebherî. *Mantık İsagoci Tercümesi*. çev. Talha Alp. İstanbul: Yasin Yayınevi, 1.bs., 2007.
- Ebherî, Hidâyetü'l-Hikme, Tenkittli Neşir, Abdullah Yormaz, Hidâyetü'l-Hikme'nin Tenkittli Neşri, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 34, (2008/1), 145-202.
- Ebherî, er-Risâle fi'l-Kavâidü'l-Mantikiyye, çev. Hüseyin Sarioğlu, Ünlü Türk Mantıkçısı Ebherî ve Mantık Kuralları Risâlesi, *İlmi Araştırmalar Dergisi*, s. 11, (2001), s.151-165.
- Ebherî, Keşfü'l-Hakâik fi Tahrîri'd-Dekâik, thk. Hüseyin Sarioğlu, Çantay Kitabevi, İstanbul, 2001
- Ebû Hâmid el-Gazzâlî. *Mî'yarü'l-İlm*. çev. Hasan Hacak ve Ali Durusoy. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1.bs., 2013.
- Emiroğlu, İbrahim. *Klasik Mantığa Giriş*. Ankara: Elis Yayınları, 10.bs., 2013.
- Emiroğlu, İbrahim. Altunya, Hülya. Örnekleriyle Mantık Sözlüğü, İstanbul: Litera Yayıncılık, 1.bs., 2018.
- Fârâbî. *et-Tavtîa*. çev. Mübahat Türker-Küyel. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1990.
- Fârâbî. *et-Tavtîa*. çev. Yaşar Aydın. İstanbul: Litera Yayıncılık, 1.bs., 2018.
- Fârâbî. *İsâgûcî*. çev. Yaşar Aydın. İstanbul: Litera Yayıncılık, 1.bs., 2018.
- Fârâbî. "İsâgûcî", el-Mantık: 'inde'l-Fârâbî, 1. thk. Refik el-Acem, Beyrut: Dârül-Meşriq, 1985.
- Fârâbî. *Kitâbü'l-Elfâzî'l-Musta'mele fi'l-Mantık*. çev. Yaşar Aydın. İstanbul: Litera Yayıncılık, 1.bs., 2016.
- Kuşlu, Harun. "Ebû Bişr Mettâ'dan İbn Sînâ'ya Mantığın Konusu: Söz ve Lafızlar mı Yoksa İkinci Makul Anlamlar mı?", *İslâm Araştırmaları Dergisi* 42 (2019), 1-28.
- Kömürçü, Kamil. "Mantık Tarihinde İsagoci Geleneği", *Bilimname Dergisi*, 36, (2018/2), 45-62.
- Kömürçü, Kamil. Esrûddin el-Ebherî'nin Mantık Anlayışı, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010.
- İbn Hazm. *et-Takrîb li-Haddî'l-Mantık*. çev. İbrahim Çapak ve Yusuf Arıkaner. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1.bs., 2018.
- İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*. 3. ed. Yusuf Hayyat, Nedim Mar'aşlı, Beyrut: Daru'l-Lisani'l-Arab, 1970.
- İbn Sînâ. *Dânişnâme-i Alâî*. Editör Gürbüz Deniz. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1.bs., 2013.
- İbn Sînâ. *el-İşârât ve't-Tenbihât*. ed. Muhittin Macit. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2.bs., 2013.
- İbn Sînâ. *el-Muhtasarü'l-Evsat fi'l-Mantık*. çev. Seyyid Mahmud Yusuf Sanî. Tahran: Müesse-i Pejûheşi, 1396.
- İbn Sînâ. *en-Necât*. çev. Kübra Şenel. İstanbul: Kabalıcı Yayınları, 1.bs., 2013.
- İbn Sînâ. *Kitâbu'ş-Şifâ*. ed. Muhittin Macit. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2.bs., 2013.
- Kâtibî. *Şemsiyye Risâlesi*. çev. Ferruh Özpilavcı. İstanbul: Litera Yayıncılık, 1.bs., 2017.
- Muhammed b. Ya'kub Firûzâbâdî. el-Kâmûsü'l-Muhî. Beyrut: Müessestir'risale, 2005.
- Gökberk, Macit. *Felsefe Tarihi*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 28.bs., 2016.
- Özel, Aytekin. *Tasavvurlar Mantığı ve Kavramlar Mantığı Geleneksel Mantığa Giriş -I-*, Bursa: Bursa Akademi, 1.bs., 2019.
- Özel, Aytekin. *İhvanüs's-Safa'nın Mantık Anlayışı*, Bursa: Emin Yayınları, 1.bs., 2016.
- Phillips, Janet, *Oxford Wordpower Dictionary*, China: Oxford University Press, 2012.
- Porphyrios. *Isagoge*. çev. Betül Çotuksöken. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1986.
- Şehristânî, Kitâbü'l-Musâraa, çev. Aygün Akyol- Aytekin Özel, İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017.
- Üçtaş, Zübeyir. *Seyyid Şerif Cürçânî'de Bilgi Teorisi*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 1.bs., 2020.
- Yaran, Cafer Sadık. *İnformel Mantık*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 3.bs., 2018.
- Yıldız, Ömer. Aristoteles ve Fârâbî Felsefesi Bağlamında Cins Tümelî, Ankara: İlahiyat Yayınları, 1.bs., 2020.

